

CHIKÁN ZOLTÁNNÉ:

JELENTÉSVÁLTOZÁSOK A JOGI NYELVBEN*

Szervezett társadalom nem létezhet az életviszonyokat rendező jogrend nélkül. A jogrend ismerete és a vele kapcsolatos rendelkezések betartása a társadalom minden tagjának közösségi, de egyben egyéni érdeke is. Alig van olyan egyén, aki jogállamunkban élve ne kerülne kapcsolatba a jogszabályokkal, hiszen bárki köthet szerződést, örökölhet, vállalhat kezességet, kisajátíthatják az ingatlanát, vagy bármilyen más körülmények között szüksége lehet a jog alapvető ismeretére.

Fokozza a jogi nyelv iránti érzékenységet az a tény is, hogy az egyéneknek, az ügyfeleknek sokszor egész életükre kiható személyes érdekelttségük fűződik egy-egy jogi helyzet tisztázásához, egy-egy ítélethez.

A jogi fogalom nem választható el az őt kifejező formától: tartalmánál fogva a jog területéhez, de formájánál fogva a nyelv területéhez tartozik. Ezzel kapcsolatban állapítja meg Karcsay Sándor: A jogalkotás ősidők óta nyelvalkotás is. De rámutat arra is: A jog az egyszerűbb életviszonyokra szabott jogból fokozatosan az újabb kor egyre differenciáltabbá váló gazda-

* A magyar nyelv rétegződése c. kötetben (szerk: Kiss Jenő és Szűts László, Akadémiai K., 1988.) megjelent írás változatlan közlése.

sági és társadalmi viszonyok jogává vált. A bonyolultabb viszonyok természetesen egyre több szempontra kiterjedő jogszabályokat kívánnak.

Ebből következik, hogy nemcsak a köznyelvben, hanem – a többi szaknyelvhez hasonlóan – a jogi nyelv szókészletében is bekövetkezhetnek és be is következnek jelentésváltozások.

Mint minden belső nyelvtípust, a jogi nyelvet is két jellemző szerint kell vizsgálnunk a szakmai szókészlet szempontjából:

I. belső szaknyelvi jelentésváltozások,

II. köznyelvi szavak jelentésváltozása a jogi nyelvben.

Nézzünk ezekre példákat, és vizsgáljuk meg, hogyan hat ki a társadalmi fejlődés a jogi szakszó jelentésére, és milyen jelentőségű a köznyelvvvel való találkozás.

I. Belső szaknyelvi jelentésváltozások – Ezekre bőven találhatunk példát, hiszen a jogi szókészlet sokban megőrizte archaikus jellegét.

1. Megőrzött sok formailag archaikus alakot, például:

vélelem: feltételezés, fikció. A tudományos kutatásokban a feltételezés bizonyítása a feladat; a joggyakorlatban nem bizonyítani kell a vélelmet, hanem megdönteni: pl. apaság vélelme, ártatlanság vélelme (mindaddig ártatlannak kell tartanunk mindenkit, míg bűnösségét be nem bizonyítják);

szolgalom: (amit a jogban járatosak nem kevés bosszúságára a laikusok állandóan összetévesztenek a szorgalommal): valamely ingatlan mindenkori tulajdonosa tűrni köteles, hogy egy másik ingatlan mindenkori tulajdonosa meghatározott céllal az ő ingatlanát használhassa (víznyerés, átjárás stb. céljából). – Érdekes, hogy ennek megfelelően ismer a jog uralkodó telket és szolgáló telket; ezek a megnevezések szinte a feudalizmus korát idézik;

(el)bocsátás: a büntetést letöltött személy kiengedése a büntetés-végrehajtási intézetből. – Próbára bocsátásról beszél a jog a kisebb súlyú bűncse-

lekménynél, amikor is a próbára bocsátott további magatartásától függ, hogy lesz-e tetteinek további jogi következménye vagy sem.

A társadalmi szemlélet változása hozta magával a *nagykorúság* jelentés-tartalmának változását, amikor 24 év helyett 18 évben jelöli meg a jog a teljes cselekvőképesség elérésének idejét.

2. Ritka, amikor a jogi nyelv egy-egy régies formájával a köznyelv is él, de erre is van példa: az ad/1, ad/2 stb. utalás csak a hivatalos nyelvhasználatban volt szokásos, ma a köznyelv is használja.

II. 1. A jogi nyelvnek azok a szavai, amelyek csak a joggyakorlatban élnek, kevesebb gondot adnak a nem szakembereknek. Ugyanígy nem okoznak nehézséget azok a szavak, amelyeket a köznyelv nem használ ugyan, de megfelelő környezetben jelentésüket bárki könnyen megértheti: *folyamodik, felülvizsgál, pervesztes, jogképesség, jogosult, kötelezett* stb.

2. A legtöbb bonyodalmat azok a szavak okozzák, amelyek megvannak a köznyelvben is, de a jogi használatban sajátos jelentést kapnak, Nézzünk ezekből is néhányat!

hagyomány: a köznyelvben tradíció jelentésben; a jogi nyelvhasználatban: az örökösnek adott megbízás; melynek értelmében köteles az örökségből valakinek valamit átadni;

alapos: megalapozott: „A másodfokú bíróság ítélete ellen emelt törvénytességi óvás alapos”. Jelentése nem az, hogy részletesen taglalt; hanem az, hogy indokolt, van alapja;

kölcsön: a köznyelvben bármi, amit kölcsön (használatra) átveszünk. A jogi nyelvben kizárólag pénzügylet. Eszközök, tárgyak kölcsönzése: haszonkölcsön;

terhelt: köznyelvi jelentése ismert: szellemileg visszamaradott. A büntetőjog szerint terheltté a gyanúsított válik a nyomozás befejezése után, ha nem sikerült magát tisztáznia;

kontár: iparjogosítvány nélküli iparűzés, tekintet nélkül a minőségre. A köznyelv viszont érthetőleg a minőséget tekinti elsődlegesnek, nem az iparjogosítványt, és az azzal rendelkező „mestert” is kontárnak minősíti, ha nincs megelégedve a munka minőségével;

anyagi jog: nem az anyagi javakra vonatkozó jogszabályokat jelenti, hanem az egy adott jogágba tartozó jogszabályanyagot (polgári, büntető, államigazgatási jog). – Az eljárásjog azt tartalmazza, hogyan lehet megvédeni az anyagi jogot. [Egyébként érdekességként zárójelben: az eljárásjog régi elnevezése: perrendtartás. Rövidítve: a büntető perrendtartás BP, a polgári perrendtartás PP. A büntető eljárásjog rövidítésében is jelzi az új nevet: BE (büntető eljárásjog); de a polgári eljárásjog megtartotta a régi rövidítést: PP];

üzem: olyan gazdasági vállalat, intézmény a köznyelvben, amelyik több alkalmazottat foglalkoztat. A jog viszont veszélyes üzemnek tekinti pl. az autóvezetést, a vegyszerrel való permetezést stb., amit egyének is végeznek, illetve végezhetnek;

uzsora: nemcsak nagy anyagi hasznót jelent a jogi nyelvben, hanem a másik fél szorult helyzetének kihasználását. Nem uzsora tehát, ha valaki társasutazásra vagy új autó vásárlására vesz fel kölcsönt, bármilyen nagy kamatot kérnek is rá. Itt tehát a jelentésben többletelem jelentkezik: a szükséghelyzet;

kioktatás: a bíró szép és társadalmilag nagyon is szükséges feladata, hogy a feleket jogaikra, megnyilatkozásaik következményeire figyelmeztesse. Milyen kár, hogy ezzel a köznyelvben nagyon negatív hangulatú szóval jelölik ezt a ténykedést, hiszen senki sem szereti, ha „kioktatják”, vagyis „lekezelően intik” valamire. (Más kérdés, hogy a bíró sem szereti, ha a vádlottat az ügyvéd „kitanítja” arra, hogy mit mondjon és mit ne!)

A köznyelvet használók közül igen sokan nem tudják, mi a különbség jogász, ügyvéd, ügyész és bíró között, pedig ez elemi dolog lenne, és nem függ a jogismerettől!

Ez a néhány szó csak nagyon kis töredékét tartalmazza a mindennapi példának. De már ennyi is megmutatja, hogy milyen nehézségeket okozhat a pervitel folyamán, ha a felek nem értik, miről is folyik tulajdonképpen a szó. Ezért fordulhatott elő, hogy amikor az ügyvéd fellebbezni akart, a vádlott azt kérte, hogy inkább *lejjebbezzen!*

Egy másik vádlott azért esett kétségbe, mert a körülötte elhangzó beszédekből, illetve az ítéletből csak annyit értett: „Próbaidőre *felfüggesztjük!*”

Fel volt háborodva az a pervesztes, akiről megállapították, hogy ő a „*felelős*” a csőtörésért, ami a jog szerint azt jelenti, hogy neki kell viselnie az anyagi felelősséget.

Az is megtörtént, hogy amikor a bíróság az egyik ügyféltől a *keresetlevelet* kérte, az illető ezt kikérte magának, és közölte, hogy senkivel sem hajlandó a keresetéről levelezést folytatni.

Ezek anekdotikusnak tűnő, de megtörtént esetek. Bizonyítják, hogy mit sem ér a jogszabályok közzététele, ha nem közérthető, amit megszabnak.

A probléma nem új. A következő gondolatokat Reichard Zsigmond 1901-ben vetette papírra, de igazságuk nagyrészt ma is megáll: „Gyakran halljuk, hogy a törvényt úgy kell fogalmazni, hogy az avatatlan is könnyen megértesse. Ez a kívánság nem helyes és nem igazságos. A törvények nyelve egy külön tudományszak műnyelve, és ebből következik, hogy a törvények helyes megértéséhez éppen úgy szükséges a szakismeret, mint valamely természettani vagy mennyiségtani munka megértéséhez. Amint egy bonyolultabb természettudományi kérdésről nem lehet úgy írni, hogy a fejtegetést a nem tudós is megértse, éppúgy hiábavaló azt remélni, hogy az összes jogi szak-

ismeret eredményét felölelő törvénykönyv úgy legyen megfogalmazva, hogy az is könnyen megérthesse, aki az alapul szolgáló szakismeretnek híjával van. – Azonkívül a törvény fogalmazásának a dolog természeténél fogva különösen szabatosnak, rövidnek, tömörnek kell lennie, márpedig ezek a tulajdonságok a stílust nehezkeské és olyanná teszik, amelynek megértése bizonyos fáradsággal jár. Meg kell tehát elégednünk azzal, ha a törvény fogalmazása tiszta és félre nem érthető, és csak másodsorban lehet kívánnunk, hogy a törvény nyelve lehetőleg olyan legyen, amelyet a nem szakértő is könnyen megérthet.”

Valóban tudomásul kell vennünk, hogy nagyobb társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy a közlést egy másik jogász egyértelműen megértse, mint hogy mindenki számára közérthető legyen. Nem az a rossz jogszabály, amit nem ért meg mindenki első olvasásra, hanem az, amelyet többféleképpen lehet értelmezni, és elő is fordul, hogy maguk a jogászok vitatkoznak egy-egy jogszabály értelmezésén.

Éppen ezért kell meggondolnunk azt a vádat is, hogy terjengős a jogi nyelv. Kétséggkívül sok igazság van ebben: sokszor feleslegesen körülmenyeskedő. Lehetséges, hogy sokszor nehezkesnek tűnik egy-egy olyan szókapcsolat használata, amit egy szóval is ki lehetne fejezni. Gyakran azonban a szókapcsolat jelentésében többletelemet tartalmaz. Nem azonos pl. a *zárlatot rendel el* kapcsolat jelentése a *zárol* igével; de az sem azonos jelentésű közlés, hogy az ügyész *felszólal* vagy *felszólalással él*.

Különbséget kell tehát tennünk a társadalmi szintű és a szakmai szintű nyelvhasználat között. Természetes, hogy szakszerűségükben eltérnek, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az ügyfélnek is egyértelműen meg kell értenie a személy szerint neki szóló okiratokat, vagyis nem elég, ha csak a jogalkalmazó érti a jogszabályt, a laikusnak is értenie kell annyit,

hogyan felmérhesse a jogi helyzetét és teendőit. A szaknyelvek egyikében sem érvényesül talán annyira a társadalmi nyelvhasználat közérdekű és magánérdekű volta, mint a jogi nyelvben. Ezért kell különös gondot fordítanunk ezekre a kérdésekre. El kell érünk, hogy azoknak az iratoknak a nyelve, amelyekkel a társadalom bármelyik tagja bármikor találkozhat, világos és egyértelmű legyen; pl. a tanúként való idézés, a bírósági ítélet (az indoklás már nem; de pl. az elítéltnak teljesen mindegy, hogy a rá kimért büntetést hányadik § alapján, és összbüntetésként vagy halmazati büntetésként mondták-e ki. Ezt az ügyvédjének kell értenie.) Valahogy úgy képzelem el ezt, mint ahogyan az orvosi zárójelentésnek különböznie kell attól, amit az orvos közvetlenül a betegnek előír: mindkettő szakszerű, de a megfogalmazás mégis eltérő.

Nem szólhatunk tehát a szakszavak használata ellen, hiszen azt más szaknyelv esetében is természetesnek vesszük. Senki sem mosolyog azon, hogy egy üzemrészben a csavarok anyáját keresik, vagy gyártják, vagy azon, ha egy matematikus „diszkrét feladatgyűjteményről” beszél. Nem kérhetjük tehát számon a jogi nyelvtől sem, ha köznyelvi szót szaknyelvi jelentésben használ.

A nehézséget nem is ez jelenti elsősorban, hanem a bonyolult fogalmazás, a túlsúfolt mondatok halmaza, ami nehezíti az egyes szavak megértését is. (Ezt kell tehát elsősorban felszámolnunk.) Ez a tény is bizonyítja: valóban nem sülyeszthető le a szaknyelv vizsgálata a szókincs szintjére.

Ezzel kapcsolatban már sokat léptünk előre. Tompa József a Nyr.-ben néhány évvel ezelőtt megjelent történeti áttekintésében (XC, 430) ezt világosan kimutatta. Deme László ugyancsak a Nyr. hasábjain (CV, 145, 267, 406) szintén arra hívja fel a figyelmet: aki „partner hivatalnak” szövegez, annak bizvást lehet a *kifejezés pontossága* az egyetlen – vagy legalábbis a legfőbb

– gondja; ám aki ügyfélnek, azaz kívülálló átlagembernek ír, azt a gondolati *közlés* hatékonysága kell, hogy foglalkoztassa elsősorban (Nyr. CV, 2). A törvény, jogszabály szövege adott, a terminológiák sokszor megváltoztathatatlanok. De hogyan érvényesülhet az intézkedéseknek nevelő, megelőző jellege, ha nem értik meg a helyzetüket azok, akiknek szól?

Nem annyira a szóhasználattal van a baj, mint a szövegek nehézkességével, bonyolultságával. A szövegtani kérdések vizsgálata nem tartozik ebbe az adott keretbe. Annyit azonban megállapíthatunk: az egyszerűbb, de egyértelmű formulák kimunkálása a legsürgősebb feladatunk, hogy a jogi nyelv is hatékonyan tölthesse be nélkülözhetetlen szerepét a társadalomban.